

VITAÜLÉSEK A MAGYAR IRODALOM EGYES KORSZAKAINAK PROBLÉMÁIRÓL

I.

KLANICZAY TIBOR

EREDMÉNYEK ÉS FELADATOK A RÉGI MAGYAR IRODALOM KUTATÁSÁBAN

1. Irodalomtörténeti kutatásunk legfőbb feladata haladó hagyományaink feltárása és népünkkel való megismertetése, irodalmunk agitatív, nevelő erejének felhasználása a szocializmus építéséért, a békéért vívott harcunkban. Néhány évvel ezelőtt igen határozottan jelentkezett az a kétely, hogy vajjon a felvilágosodást megelőző irodalmunk — egy-két nagy író kivételével — alkalmas-e arra, hogy mai feladataink megoldásánál, mai harcainkban segítséget nyújtson? Vajjon nemcsak egyes a jelentől elszakadt és a múltba menekülő filológusok magánügye-e az öt-hat évszázaddal ezelőtti kódexek, vagy a három-négy évszázaddal ezelőti névtelen énekszerzők kérdéseinek tudományos vizsgálata? Hiszen tőlünk időben távoleső korszakokról van szó és magától értetődő, ezek mondanivalója is távolabb áll tőlünk, mint a múlt századé. Irodalmunk igazi nagy fellendülése, legnagyobb íróink fellépése a XIX. és XX. századra esett, a régi magyar irodalom területén viszont csak két nagy klasszikus írónk van: Balassi és Zrinyi. Fokozta a bizalmatlanságot az is, hogy a felszabadulás előtti irodalomtörténetírás bizonyos mértékig elzárkózott a jelenkor irodalmának tanulmányozása elől és szívesebben foglalkozott a régi századok egyes valóban érdektelen problémáival.

Az utóbbi két-három év eseményei azonban megmutatták, hogy a régi magyar irodalom rendszeres, beható feldolgozása nemcsak nem politikai hiba, hanem újjászületett irodalomtörténetírásunk fontos kötelessége. A régi magyar irodalom számos alkotása múzeumi érdekességből élő hagyománnyá válhat, ha dolgozó népünk közkincsévé tesszük. A humanizmus és a reformáció haladó irodalmi termékei, a török és német hódítók ellen harcoló vitézek hazafias versei, a régi magyar szerelmi költészet remekei komoly művészi értéket képviselnek és haladó mondanivalójuknak, hazafias tartalmuknak nagy nevelő ereje van. Az az érdeklődés, amellyel az egyetemi hallgatók a régi magyar irodalom kitűnő alkotásait tanulmányozzák, a kiadóvállalatok törekvése népszerű kiadványok megjelentetésére régi irodalmunk anyagából, az Irodalomtörténeti Társaság által szervezett népszerűsítő előadások és mindenekelőtt az Akadémia jelentős támogatása az ilyen tárgyú kutatómunkához azt mutatják, hogy a korábbi elutasító hangulat már nagyrészt eltűnt. Irodalmunk kibon-

takozását ma már egyre kevesebben tekintik — nyolc évszázad sivársága után — a XVIII. század termékének.

A régi magyar irodalom kutatásának fokozódó megbecsülése elsősorban a Párt útmutatásainak köszönhető. Pártunk vezetői mikor haladó irodalmi hagyományaink jelentőségére rámutattak, fokozottan kiemelték XIX. és XX. századi klasszikusainkat, de sohasem rekesztették ki haladó hagyományaink sorából a régi irodalom alkotásait. Farkas Mihály az MDP II. kongresszusán tartott hozzászólásában hangsúlyozottan kiemelte Zrínyi Miklós írásainak jelentőségét hazafias nevelésünk szempontjából. Révai József a csehszlovák-magyar kulturális egyezmény aláírásakor tartott beszédében a huszitizmus, a humanizmus és a reformáció haladó jellegére mutatott rá. A Zrínyi és Misztótfalusi jubileumok megünneplése, Pártunk lapjának megemlékezése Balassi Bálint műveinek kritikai kiadásáról ráirányította a figyelmet a régi irodalom nagy alakjaira. A szovjet irodalomtudomány példája is arra tanít, hogy a feudális kor haladó irodalmi alkotásait meg kell becsülnünk.

Multunk legjobb hagyományai életető és erőt adó forrásai haladásba vetett hitünknek, szocialista hazafiságunknak. »E hagyományok azt hirdetik — mondotta Rákosi Mátyás — hogy hazánk akkor volt erős, megbecsült és független, mikor sorsát a nemzetközi haladással kötötte össze.« A történeti tudományok művelőinek legfontosabb feladata, hogy tudományunk anyagával megerősítsék népünkben ennek a nagy igazságnak a tudatát. A régi magyar irodalom valóságos kincsesbányát jelent ebből a szempontból. Kutatóira ezért igen komoly és felelősségteljes munka hárul. Régi íróink közkinccsé válása, haladó, hazafias műveiknek a szocialista nevelés szolgálatába állítása elsősorban az ezzel a területtel foglalkozó irodalomtörténészek munkájától függ. Ennek tudatában kell áttekintenünk a kutatás eddigi eredményeit.

2. Kongresszusunk feladata a felszabadulás utáni, sőt leginkább az utolsó két-három év irodalomtörténeti eredményeinek a felmérése. Röviden vissza kell azonban pillantanunk a korábbi kutatásokra, hogy lássuk, mire támaszkodhatott megújuló irodalomtörténetírásunk.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság újjáalakuló közgyűlésén, 1948. őszén Lukács György a magyar irodalomtörténetírás revízióját nevezte meg a Társaság és a kutatók főfeladatánaként. Az utóbbi három év munkája ebben a szellemben folyt. Revideálnunk kellett a marxizmus-leninizmus szellemében több évtized irodalomtörténeti munkásságát, újra kellett értékelnünk az egész régi magyar irodalmat. Ebben a munkában sok pozitív előzményre is támaszkodhattunk. Az utolsó hatvan-hetven év kutatói hallatlan mennyiségű anyagot halmoztak fel kiadványaikban. A régi magyar irodalom átértékelését az — igaz, hogy sokszor igen pontatlan — szövegkiadások sokasága, az egyes írók életrajzai és a számtalan életrajzi adatpublikáció, valamint a hasznos filológiai részlettanulmányok nélkül csak igen sokára lehetne elvégezni.

Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy csak az adatok összegyűjtése terén találhattunk értéket a felszabadulás előtti szakirodalomban. Annak ellenére, hogy szemléletét egészében nem fogadjuk el és részleteiben is számos helyen túlhaladottnak tartjuk — a régi irodalomtörténetírás egyik legpozitívabb teljesítményének kell tekintenünk Horváth János vállalkozását, a régi magyar irodalom szintézisének a megírására. A középkori irodalomról szóló köteteiben elsőnek kísérelte meg, hogy irodalmunk legrégebb századairól fejlődésrajzot adjon és egységes rendszerbe foglalja a kor irodalmára vonatkozó ismereteket és adatokat. De számos más tudósunk egyes műveiben is találunk helyes-irányba mutató szempontokat.

A szempontjaiban is értékeset adó tanulmányok száma azonban kétségtelenül elenyésző a régi magyar irodalom fejlődését, értékelését meghamisító szellemtörténeti, klerikális feldolgozásokkal, vagy a minden távlatot nélkülöző filológiai szörszálliasogatásokkal szemben. Egészében véve a mult irodalomtörténetírásától a régi magyar irodalom meghamisított képét kaptuk örökül. Egy feudális-klerikális irodalom tűnik élénk, ha a polgári irodalomtörténetesek munkáit olvassuk : elsikkad teljesen a nép szerepe, az antifeudális mozgalmaknak, mint irodalmi fejlődésünk motorjának a jelentősége. De nemcsak az értékelés, az elvi szemlélet terén kell revideálni a korábbi eredményeket. A filológiai kutatás, a szövegkiadások ügye, bármennyire is előrehaladott volt, igen sok kívánnivalót hagyott maga után. Különösen legfontosabb haladó irodalmi alkotásaink terén voltak feltűnő mulasztások. Hogy csak egyet említsek : a kuruc verseknek nemcsak elvi tudományos feldolgozását, hanem alapvető filológiai problémáinak a felderítését is szinte teljességgel elhanyagolták.

Ha tehát a régebbi irodalomtörténetírás számunkra nélkülözhetetlen eredményeket, nyersanyagot, és itt-ott a helyes értékelés egyes szempontjait is nyújtotta számunkra, ugyanakkor még sokkal inkább a nyitva álló kérdések a megcáfolandó téves, sőt ellenséges nézetek és értékelések, az évtizedek óta megoldásra váró feladatok tömkelegét hagyta ránk.

A felszabadulást közvetlenül követő évek munkássága nagyjából a polgári irodalomtörténetírás folytatása volt. A terjedelmét tekintve legnagyobb munka Berg Pálnak *Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban*¹ c. könyve pl. a felszabadulás előtt éppígy készült volna el. Berg igen sok anyagot hordott össze és ezt rendszerezte is, de anélkül, hogy észrevette volna a fokozódó angol hatások okát : t. i., hogy a feudalizmussal szemben álló erdélyi és keletmagyarországi polgári és népi erők, az angol polgári forradalom eszméiben találták meg a számukra megfelelő ideológiát. A felszabadulástól a fordulat évéig eltelt időszak, reprezentatív irodalomtörténeti gyűjteménye, a Horváth János emlékkönyv² is többnyire csak filológiai részletproblémákkal foglalkozik — igaz,

¹ *Az Országos Széchenyi Könyvtár kiadványai.* XXI. Budapest, 1946.

² *Magyar Századok.* Budapest, 1948.

hogy egyes tanulmányok, mint pl. Németh Gyuláé, vagy ifj. Horváth Jánosé fontos filológiai kérdéseket tisztáznak, illetve tűznek napirendre. A kötet régi irodalmi dolgozatai közül talán Mezei Lászlónak István király verses históriájáról és Esze Tamásnak A szegénylegény énekéről szóló dolgozatai a legkiemelkedőbbek, mert annak ellenére, hogy kutatásaik elvi tanulságait nem szélesítik ki, a tárgyalt művek társadalmi összefüggéseinek a vizsgálatával a marxizmus-leninizmus módszeréhez közelednek. Kutatásunk elmaradottságára jellemző, hogy a Horváth-émlékkönyv tíz régi tárgyú tanulmánya közül csak egyetlen egy, a Gerézdi Rabáné lép fel azzal az igénnyel, hogy elvi kérdést tisztázzon: irodalmi nyelvünk kialakulásának kérdését. Ez a tanulmány azonban — egyes nem lebecsülendő eredményei mellett — lényegében a polgári szociologizálás vonalán marad, és a problémát nem oldja meg.

3. A fordulat irodalomtörténetírásunkban a fordulat évében következett be. Népi demokráciánk fejlődése, a munkásosztálynak a Párt vezetésével vívott harcai teremtették meg a lehetőséget a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, majd a Magyar Tudományos Akadémia újjáalakítására. Lehetővé vált az Irodalomtörténetnek, a Társaság folyóiratának a rendszeres megjelenése, valamint nagyobb munkák közzététele is. Pártunk és államunk a tudósoknak juttatott jelentős anyagi támogatással biztosította a lehetőséget a tudományos alkotómunkára, amely már az Akadémia irányításával tervszerűen indulhatott meg. Kutatóink egyre inkább elmélyítették ideológiai ismereteiket, és — ha ez még nem is tekinthető általános jelenségnek — kezdtek megismerkedni a szovjet irodalomtudomány iránytmutató eredményeivel. Irodalomtörténetírásunkban ezért általános fellendülés kezdődött, megindulhatott a magyar irodalom tervszerű újjáértékelése, egyre fokozottabban kezdett érvényesülni irodalmi tanulmányainkban a marxizmus-leninizmus.

Mindezek a körülmények a régi magyar irodalomtörténetírás területén is éreztetni kezdték áldásos hatásukat. Több mint harminc régi irodalmi vonatkozású kötet, tanulmány, kisebb közlemény jelent meg az utóbbi három évben. Ezek témaválasztásában tervszerűséget tapasztalunk olyan értelemben, hogy nagy többségük régi irodalmunk legfontosabb íróival, illetve legjelentősebb korszakaival foglalkozik; Balassi Bálint és Zrínyi Miklós, valamint a parasztháborúk és a Hunyadiak százada, a reformáció korszaka és végül a kuruc szabadságharcok kora álltak irodalomtörténészeink érdeklődésének középpontjában. Ennek a nagyjából tervszerű témaválasztásnak köszönhető, hogy a régi magyar irodalom fejlődését már többé-kevésbé át tudjuk tekinteni. Vizsgáljuk meg milyen eredmények születtek az egyes említett területeken és mik a kutatás további feladatai.

A Balassi Bálint költészetével foglalkozó kutatás jelentős — és évtizedek óta vajudó — problémája megoldást nyert: létrejött összes verseinek és leveleinek kritikai kiadása Eckhardt Sándor szerkesztésében.³ A kiadás nemcsak tisztázta

³ *Balassi Bálint összes művei*. I. Budapest, 1951. Akad. kiadó.

a Balassi versek egyes variánsainak egymáshoz való viszonyát, nemcsak megállapította a versek helyes szövegét, hanem a nagy költő több eddig ismeretlen levelét is közkinccsé tette. A kiadás hatalmas kritikai apparátusa — ha helyenként talán a túlzó részletezés hibájába is esik — a Balassi filológia komoly gazdagodásának tekinthető. A kritikai kiadáson kívül Eckhardt Sándor két kisebb adatközlő publikációja és Jeney Ferencnek az első Balassi-kiadás történetére vonatkozó kisebb közleménye tartoznak még az utóbbi évek Balassi-irodalmához.⁴ Kiegészíthetjük még a képet a készülõ Rimay kritikai kiadással, amely szintén gyarapítani fogja Balassira vonatkozó ismereteinket. Mikor örömmel állapítjuk meg, hogy jelentõsek a Balassi-kutatás eredményei a kritikai kiadás megjelenése révén, nem szabad elfelejtenünk, hogy egyetlen összefoglaló, elvi tanulmány sem készült Balassiról. Hiányzik még a marxista-leninista irodalomtörténetírásunk által megalkotott Balassi-kép, pedig a kritikai kiadás nagymértékben megkönnyíti Balassi munkásságának mûvészi és tudományos értékelését. Ezt a súlyos mulasztást legkésõbb 1954-1e, elsõ klasszikus költõnk születésének négyszázéves évfordulójára egy reprezentatív tanulmánykötettel kellene pótolnunk. Javasolom, hogy egy ilyen kötet kerüljön be az Akadémia tervébe.

A Zrinyi Miklóstra vonatkozó kutatások helyzete — az eddig megjelent publikációkat tekintve — látszólag rosszabbul áll. Zrinyi Miklós leveleinek, Markó árpád szerkesztésében megjelent gyûjteménye tekinthetõ az egyetlen komoly eredménynek.⁵ Az itt összegyûjtött levelek elsõzõr teszik majd lehetõvé Zrinyi mûvészi publicisztikájának a feldolgozását és rendkívül sok értékes ismerettel gyarapítják Zrinyi politikai pályájával kapcsolatos tudásunkat, ami irodalmi munkásságának megítéléséhez elengedhetetlen. Kár, hogy a kötet hemzseg a bántó sajtóhibáktól. Markó kiadványán kívül mindössze Angyal Endrének a *Szigeti Veszedelem* nyelvérõl szóló cikke és egy-két népszerűsítõ brosurá, amit megemlíthetünk.⁶ Ha azonban hozzászámítjuk, hogy még ebben az évben megjelenik Zrinyi válogatott mûveinek 25 ives kötete a Magyar Klasszikusok sorozatában, bevezetéssel, valamint Vargyas Lajosnak Zrinyi verselésérõl szóló tanulmánya, a jövõ évben pedig elkészül egy nagyobb monográfia Zrinyi egész munkásságáról, akkor a Zrinyire vonatkozó kutatások állása kedvezõnek mondható.

4. Ami régi irodalmunk egyes haladó korszakainak vizsgálatát illeti, a parasztháborúk és a központosított monarchia korának; a XV. századnak és a XVI. század legelejének irodalmát kell idõben elsõként említenünk. A magyar-

⁴ Eckhardt S.: *B. B. ismeretlen levele*. It. 1949. 1. szám. — Eckhardt S.: *Uralkodók harca a fogoly B. B.-ért*. It. 1950. 2. szám. — Jeney Ferenc: *Az elsõ B. kiadás történetéhez*. It. 1951. 3. szám.

⁵ *Zrinyi Miklós levelei*. Budapest, 1950. Akad. kiadó.

⁶ Angyal E.: *A 300 éves Szigeti Veszedelem* Nyr. 1951. — Klaniczay T.: *Zrinyi Miklós* Budapest, 1949. (»Tanulj jobban« füzetek.) — Kardos T.: *Vezérfonal városi elõadók számára, »A költõ Z. M.« c. elõadáshoz*. Bp., 1951. Irod. tört. Társ. kiad.

országi huszítizmus és humanizmus irodalma esik erre az időszakra. Geréb László szöveggyűjteménye a magyar parasztháborúk irodalmáról, Gerézdi Rabán Janus Pannoniusról szóló összefoglaló tanulmányának első része, Vargyas Lajosnak a magyar nyelvű László-ének eredetiségét bebizonyító tanulmánya és az Irodalomtörténeti Társaság régi irodalmi munkaközösségében a magyar humanizmus értékeléséről rendezett vita közzétett anyaga képezi az erre a területre eső kutatások eddigi eredményeit.⁷ Hozzá kell azonban ehhez számítanunk Kardos Tibornak csaknem készen lévő nagy tanulmányát a magyar huszita irodalomról, melyből a Geréb-féle *Magyar parasztháborúk irodalma* c. kötetéről írt ismertetésében,⁸ valamint egy munkaközösségi vitaulésen tartott felolvasásában már izelítőt adott, valamint Gerézdi Janus Pannonius tanulmányának ugyancsak a közeljövőben befejezésre kerülő második részét. Mindezt összevéve megállapíthatjuk, hogy kutatóink és a Társaság régi irodalmi munkaközössége komoly figyelmet szentelt ennek a korszaknak. Az eddigi munkák és eredmények azt mutatják, hogy ez nem volt hiábavaló. A magyar husziták irodalmi tevékenysége és ezzel kapcsolatban a magyar nyelvű irodalom megindulása ma már bevonult a középiskolai és egyetemi oktatásba és sikerült immár végérvényesen megdönteni a polgári irodalomtörténetírásnak azt a hamisítását, hogy a magyar nyelvű irodalom az egyház terméke. Világosan áll mindenki előtt, hogy a magyar nyelvű irodalom megteremtése éppen ellenkezőleg, az egyházzellenes, antifeudális mozgalmaknak köszönhető. Fontos volt a humanizmus kérdésének a napirendre tűzése is. A magyar humanista irodalommal kapcsolatban a régi magyar irodalommal szemben jelentkező általános bizalmatlanság fokozottan érvényesült és még ma sem tűnt el teljesen.

Mivel a Horthy-korszakban a fasiszta Olaszországgal való kapcsolatok fejlesztése érdekében a humanista irodalom kutatása erősen fellendült, sokakban, — akik a kérdéssel alaposabban nem foglalkoztak, — az a benyomás alakult ki, hogy a magyar humanizmussal való foglalkozás valamiféle reakciós dolog, vagy legjobb esetben a jelentől való menekülés, polgári, sznob magatartás. Különösen sokat ártott ebből a szempontból Huszti József Janus Pannonius monográfiája, mely a nagy haladó és hazafias költőt valamiféle kozmopolita és a társadalom kérdései iránt közömbös figurává hamisította, vagyis — Gerézdi Rabán helyes megfogalmazásával — »Janus Pannoniust a klebersbergi kurzus pedagógiai vonalához idomította.«⁹

A Horthy-korszak tudománya által létrehozott humanizmus-kép — ezalatt persze nem értem az elmúlt évtizedek valamennyi humanizmus kutatóját —

⁷ *A magyar parasztháborúk irodalma.* Összeállította: Geréb L. A bevezetőt írta: . Székely Gy. Budapest, 1950. — Gerézdi R.: *Janus Pannonius* I. It. 1950. 1. szám. — Vargyas L.: *A legrégebb eredeti magyar vers.* It. 1950. 3. szám. — *Vita a magyar humanizmusról.* (Gerézdi—Sallay.) It. 1950. 3. szám.

⁸ It. 1950. 2. szám.

⁹ It. 1950. 1. szám. 14—15. l.

annyira átment a köztudatba, hogy még egy olyan kitűnő tudós, mint Molnár Erik is gyökértelennek nevezte a humanizmust *A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig* c. munkájában. »A humanista ideológia — írja — megmaradt annak, ami volt, a hazai talajban gyökértelen, idegen, kozmopolita szellemi áramlatnak.«¹⁰ Irodalomtörténészeink közül is többen ezt a véleményt képviselték, és helytelenítették a humanizmus kérdéseire irányuló kutatás előtérbehelyezését, de egyikük sem vállalkozott arra, hogy ezt írásban is kifejtse.

Bár Horváth János *Az irodalmi műveltség megoszlásáról* szóló, másfél évtizeddel ezelőtt megjelent munkájában már bebizonyította, hogy a humanizmus szerves és elválaszthatatlan része, alapvetően fontos tényezője irodalmunk fejlődésének, és bár az Előadói irodának Molnár Erik könyvére gyakorolt bírálata is kifogásolta a humanizmusnak fent idézett negatív értékelését,¹¹ mégis szükséges ezzel a kérdéssel ismét foglalkoznunk. A Társaság régi magyar munkaközössége által rendezett vita, valamint Gerézdi Rabán Janus Pannonius tanulmánya szintén komoly érvekkel és tényekkel mutatott rá a magyar humanizmus haladó jellegére, a Hunyadiak centralizációs és honvédő politikájában vitt jelentős szerepére. Ennek ellenére, a magyar humanizmus és annak legnagyobb költője Janus Pannonius iránt a bizalmatlanság továbbra is fennáll. Kézzelfogható jele ennek, hogy habár Janus verseinek csak elavult és nagyrészt rossz fordításai vannak, s ezek is alig hozzáférhetők, mégsem jelent meg egyetlen Janus kötet sem, sőt könyvkiadóink részéről nincs is tervbevéve ilyenféle kiadvány létrehozása. Úgy képzelik, hogy Janus Pannonius csak a szakembereket érdekli, versei csak tudományos kuriózumok. Pedig az egyetemen mást tapasztalunk. Az utóbbi években az egyetemen tanuló munkás és paraszt fiatalok között Janus költészete rendkívül népszerű és a letűnt rendszer kultúrpolitikája maradványának tartják — jogosan — hogy a középiskolákban egyáltalán nem, vagy pedig csak alig tanítják haladó művészi alkotásait. Azért szerették meg Janus verseit, mert mondanivalója aktuális, mert a mához is szól, mert tanulhatunk belőle.

Tanulhatunk verseiből szilárd, tántoríthatatlan állásfoglalást az új mellett. Annak a kornak a dicséretét zengi Janus a verseiben, melyet Engels így jellemezett: »Oly kor volt ez, amelynek óriásokra volt szüksége és óriásokat is nemzett, a gondolkodás, szenvedély és jellem, a sokoldalúság és tudás óriásait.«¹² Szenvedélyesen hirdeti, hogy bármilyen dicsőséges is a múlt, a csodált ókor: az új korszak vívmányai felülmúlják azt. »A jelent ékesszavú ajkad cserbe ne hagyja!« figyelmezteti a költőket. Azt a jelent, melyben egymást érik a természet-

¹⁰ Id. mű (Budapest, 1949.) 305. l.

¹¹ *Társadalmi Szemle*. 1950 május. 392. l.

¹² *A természet dialektikája*. Budapest, 1950. 10. l.

¹³ *Janus Pannonius költeményei*. (Hegedűs István ford.) Budapest, 1938. 53. l.

tudomány felfedezései, a technika vívmányai. Ezekből Janus Pannoniusz szinte látónoki módon megsejti az emberiség nagyszerű jövőjét, a természet meghódítására való képességét. »Az ember lelke hová nem tört! Leigázza az ész a világot!«¹⁴ — így kiált fel a technika vívmányai láttán. Arról a korról énekelt és annak a kornak a megéneklésére buzdított, melyben — Engels szavaival — »az araboktól átvett és az újonnan felfedezett görög filozófiából táplálkozó derűs szabadongondolkodás egyre mélyebben gyökeret vert és előkészítette a XVIII. század materializmusát.«¹⁵ És Janus éppen egyik kiemelkedő képviselője ennek a szabadgondolkodásnak. Először csípkelődő gúnnyal, majd félreérthetetlen állásfoglalással támadja az egyházat, sőt a vallást is. Galeotához írt epigrammájában arra int, hogy kövessük az antik bölcszet »ki nem hitt istenekben«, mert — figyelmezteti barátját — »hívő ember költő nem lehet.«¹⁶ A világ, a természet, az ember, az élet, a haladás szeretete árad verseinek a soraiból. Miért kellene tehát ezt a költőt elrejtteni népünk elől?

Ellenkezőleg a költői hivatás tudatos megválasztásának példájául kell őt állítanunk. Mert nemcsak egyértelműen állást foglal a jelen, az új, a haladás mellett. Nemcsak azt követeli a költőtől, hogy szálljon szembe a múlt maradiságával és hirdesse az új világ dicséretét, hanem azt is feladatul tűzte maga elé, hogy a haza költője legyen.

Guarinoról szóló panegyricusában emléket állít mesterének és megmagyarázza, hogy mit köszönhet neki Ferrara. Janus szerint a humanista feladata »a vadonba lakó népet kivezetni, műveltség áldását feltárva finommá tenni az életet.«¹⁷ Guarino ezt tette és ezért városa a kultúra virágzásának színhelye lett, ahol nincs háború, »hol csata nem zúg, csak ha leírva, csakis ha a könyvben.«¹⁸ A humanista munkásságának az eredménye a béke, hirdeti Janus Pannoniusz. És mikor arról ír, hogy Guarino tanításait ő viszi majd elsőnek a Duna mellé, akkor ezt nemcsak úgy kell értenünk, hogy a humanista költészetet akarja meghonosítani Magyarországon, hanem, hogy hirdetni akarja azokat az eszméket, melyekből a béke áldása árad. Nem az a lényeges itt, hogy Janus és a többi humanista tévedett, amikor azt hitte, hogy a békét eszmével lehet megvalósítani: ez korunk tévedése és korlátja volt. Az a fontos ebben, hogy Janus az első magyar költő, aki tudatosan a béke énekese akar lenni! de aki azt is tudja, hogy mit jelent a béke szolgálata a töröktől fenyegetett Magyarországon. Mikor célul tűzi ki, hogy Guarino művét Magyarországon véghezvigye, világosan látja, hogy ehhez más utat kell választania, mint az olasz humanistának. A béke szolgálatát így értelmezi:

¹⁴ *Magyar költő magyarul.* (Berczeli A. Károly ford.) Szeged 1934. 53. l.

¹⁵ *A természet dialektikája.* Budapest, 1950. 10. l.

¹⁶ *J. P.: Itdliai évek.* (Geréb L. ford.) Budapest, 1943. 22—23.

¹⁷ Hegedűs fordításai. 31. l.

¹⁸ U. o. 30. l.

*Eljön még az idő, mikor érett férjkoromban
Bátran a harci mezőt zengem s a csaták zivatarját:
Nagy Hunyadit hogy a vad törökök közt szerete miként dült
És mély árkokat is hullákkal tölte színültig,¹⁹*

Látja és tudja, hogy a törökkel élethalál harcot vivó Magyarországon úgy szolgálja a békét, ha a honvédő harcra lelkesíti. Nem gyökértelen kozmopolita az ilyen költő, hanem a patriotizmus első kimagasló, művészi éneke a magyar irodalomban.

Sokszor szokták emlegetni, hogy Janus nem jól érezte magát Magyarországon; »visszasírta a barbár Duna mellől az olasz környezetet.«²⁰ Ez a vád sem állja meg a helyét. Ő volt az első, aki szeretettel és ragaszkodással tudott énekelni a magyar tájról, a magyar városról, szülőföldjéről, ahol »szelíden szeli át a kövér szántókat a Dráva.«²¹ Igaz, hogy a magyar földet sokszor »barbár«-nak nevezte. A barbár nála műveletlen, feudálist jelentett. Magyarország valóban ilyen volt, ő éppen ezt a barbár földet akarta feltörni az új kultúra, a költészet ekéjével. És az is igaz, hogy gyakran fel-feltört benne a nosztalgia az itáliai művelt humanista, városi környezet iránt, ahol ünnepelt költő volt, ahol a humanisták már letörölték »azt a homályt, mely a durva szívekre, agyakra borult rá.«²² De ennél a nosztalgiánál sokkal erősebb volt egy másik érzés. Ha fájdalmasan kellett is éreznie, hogy egyedül van hazájában, ugyanakkor ez büszkeséggel, öntudattal töltötte el. Mert ez a művelt ember számára keserves emberi sors azt jelentette, hogy ő az első, aki igazi költészetet teremt Magyarországon. Ez a büszke hivatástudat, melyet olyan szépen megfogalmazott több versében, állandóan ellensúlyozza a haladásban élenjáró Itália utáni vágyakozását. Ezért tud megmaradni ezen a »barbár« földön, »pannonföld északi hús rögein«. Egyik gyönyörű allegoriájában a télben csodaként kivirágzott mandulafához hasonlítja magát, mely csodaszép rügyeket hajt, de áldozatul esik a zúzmarának, a fagyos földnek: nem tudja bevárni a tavaszt. Érezte Janus Pannonius, hogy ő korai előhírnöke a tavasznak, a magyar költészet tavaszának.

Úgy gondolom, indokolt rámutatni arra, hogy mulasztás történt Janus Pannonius költészetével kapcsolatban. Tudományunknak nem válik dízére, hogy 1784-ben jelent meg Janus verseinek utolsó kiadása, és az is hiányos. Több, mint másfél évszázad után igazán elérkezett már az idő, hogy egy teljes tudományos kiadás létrejöjjön. De még ennél is sürgősebb, hogy legjobb verseinek válogatott kiadását, jó műfordításokban, megnövekedett igényű és a magyar irodalom régi alkotásai iránt is érdeklődő olvasóközönségünk kezébe

¹⁹ U. o. 36—37. l.

²⁰ Molnár Erik id. mű. 305. l.

²¹ Hegedüs fordításai. 32. l.

²² U. o. 25. l.

adjuk. Nem először vetődik fel ez a terv. Kardos Tibor már több év óta sürgeti egy ilyen népszerű kiadás közrebocsájtását. Ideje, hogy végre megvalósuljon.

A magyar humanista irodalommal szembeni bizalmatlanság másik oka a humanizmus latinnyelvűségével kapcsolatban merült fel különböző vitákon és megbeszéléseken. Ezzel együtt azonban szélesebb összefüggésben is fel kell vetni a latinnyelvűség kérdését. A múlt század kutatóinak nagyrészt az volt a felfogása, hogy latinnyelvű alkotásaink, tehát a krónikák, a humanisták művei stb. nem tartoznak a magyar irodalom keretébe. Ezt az álláspontot már a polgári tudomány is túlhaladta, most mintha mégis újra jelentkezne. Az a benyomásom, hogy ez az idegenkedés latinnyelvű irodalmunkkal szemben Sztálin nyelvtudományi cikkeinek helytelen értelezméséből fakad. »Az emberek, az egyes társadalmi csoportok, az osztályok — írja Sztálin — ... igyekeznek a nyelvet a saját érdekükben felhasználni, rákényszeríteni saját szótárukat saját különleges műszavaikat, különleges kifejezéseiket. Különösen kitűnnek e tekintetben a néptől elszakadt és a népet gyűlölő vagyonos osztályok szűk vezetőrétegei: a nemesi arisztokrácia, a burzsoázia felső rétegei. »Osztály«-dialektusok, zsargonok, szalon-nyelvek» jönnek létre.«²³ Vajjon ilyennek tekinthető-e a Magyarországon évszázadokon keresztül használt latin nyelv? Nyilvánvalóan nem, hiszen míg a dialektusok és zsargonok alapvető szókincsüket és nyelvtani szerkezetüket a nemzeti nyelvektől kölcsönzik, addig a latin önálló nyelv. Később Sztálin az angol hűbérúrak »jelentéktelen felső rétege« által beszélt francia nyelv kérdését érinti és ezt a nyelvhasználatot »különcködés«-nek nevezi.²⁴ Vajjon ilyen különcködés volt nálunk a latin nyelv használata? A XIX. század elején valóban ilyesmiről volt szó. A latin nyelv ekkor a megyei nemesség ilyen fejlődésellenes, és hazafiatlan »különcködése«, akárcsak a francia és német nyelv használata az arisztokrácia körében. De a középkorban nem erről volt szó!

A latin ekkor nem különcködés, hanem az írásbeliség nyelve, hosszú ideig egyedüli nyelve Magyarországon. Az írásbeliséget a kialakuló osztálytársadalom, az állam és az egyház nem nélkülözhetette. Az írásbeliségnek a kialakuló feudális társadalomban fontos társadalmi funkciója volt az osztályrend, az állam megerősítésében és védelmében. Ugyanez volt a szerepe első írásban rögzített irodalmi alkotásainknak, a legendáknak és krónikáknak is. Mivel ezek latin nyelven készültek, ebből az következik, hogy nálunk a latinnyelvű művek töltötték be kezdetben azt a funkciót, amely az írott irodalomra vár minden feudális társadalomban. A magyar középkor irodalmát ezért a magyarnyelvű íratlan folklór és a latinnyelvű irodalom kettősége jellemzi. Amilyen hiba volt pl. Horváth János részéről a folklór alkotásokat egyszerűen kirekeszteni az irodalomtörténetből, épp olyan hiba lenne a kor írott alkotásait latin nyelve miatt idegen testként kezelni.

²³ *A szovjet nyelvtudomány kérdései.* Budapest, 1950. 230. l.

²⁴ U. o. 233. l.

Mindez természetesen semmit sem von le annak a harcnak értékéből és jelentőségéből, melyet népünk az írásbeliség, az irodalom magyar nyelvűvé tételéért folytatott. A Mária siralom, a Jókai kódex, a huszita biblia, a László-ének, a Jagello-kori kódexirodalom a magyar nyelv győzelméért vívott harc egyes állomásait jelentik, melyet végül a reformáció irodalma zár le. A XIV. és XV. században nyomon kísérhetjük azt a folyamatot, amint a magyar nyelv egyre alkalmasabbá válik az irodalmi kifejezésre, a fejlett irodalmi ábrázolásra. De ez a folyamat csak Mohács után fejeződik be. Pesti Gábor és Sylvester János képezik a határkövet: ők jönnek rá elsőnek arra, hogy a magyar nyelv alkalmas az antik irodalom, sőt az antik versmérték tolmácsolására is. Sylvester mondja ki elsőnek, hogy a magyar nyelvnek éppúgy megvan a rendszere, mint a latinnak, semmivel sem fogyatékosabb annál. Ettől kezdve már valóban nincs létjogosultsága a latinnyelvű irodalomnak. A reformáció korától kezdve gyakorlatilag már kívül esnek irodalmunk fejlődésének a vonalán a latinnyelvű költői művek. Ekkor már alig marad irodalmi funkciója a latin nyelvnek, mert már a magyar is meg tud felelni mindazoknak a követelményeknek, melyeket a kor magyar társadalma az irodalommal szemben támaszt.

A reformáció előtt azonban más a helyzet. A haladó népi és polgári törekvések ugyan már a XIV. századtól kezdve magyar nyelven jelentkeztek az irodalom területén, de ekkor a feudális osztálynak, illetőleg egyes csoportjainak is volt haladó mondanivalója. A feudális osztálynak pedig fejlettebb irodalomra volt szüksége, mint amilyen a XV. században a magyar nyelven létrejöhetett. Hiszen a feudálisok egy csoportja Hunyadi János és Mátyás király vezetésével a népi tömegekre is támaszkodva éppen ekkor tesz heroikus kísérletet az ország függetlenségének védelmére, a központosított monarchia létrehozása érdekében. Gigantikus feladat volt ez az elmaradott Magyarországon, végrehajtásához európai színvonalú irodalomra is szükség volt. Ilyet csak latinul lehetett akkor produkálni. A Hunyadiak humanistái csak latin nyelven írhattak a nagy nemzeti cél szolgálatában. Latinnyelvű irodalmunk ezért éppen a humanizmus XV. századi alkotásaiban nemzeti funkciót tölt be. Hogyan lehetne ezt kirekeszteni a magyar irodalomból?

A reformáció meghozta a magyar nyelv győzelmét a szorosabban vett irodalmi használatban. A latin nyelv létjogosultsága azonban még korántsem tűnt el teljesen. A XVI. századtól kezdve a latinnyelvű költői alkotásokat már irodalmunk periférikus jelenségeinek kell tekintenünk, de a tudomány területén még változatlanul a latin nyelv marad egy ideig az uralkodó, mert odáig még nem terjedt a magyar nyelv fejlődése, hogy alkalmas legyen a politikai elmélet, a fejlett tudományos és művészi igényű történetírás és általában a tudományos kérdések kifejezésére. Ezért a XVI. századi humanista történetírás és politikai elmélet termékei; Zsámboki, Forgách, Istvánffy és mások munkái latin nyelvűk ellenére is szerves részei még kultúránk és irodalmunk fejlődésének. Zrínyi Miklós és Apáczai Cseri János teszik a tudomány nyelvét magyarrá.

Zrínyi, latin szavaknak, kifejezéseknek a magyar nyelvbe való beleillesztésével megteremti a magyar nyelvű politikai és katonai elméletirodalmat, Apáczai merész új szó és fogalomalkotások segítségével igyekszik magyar nyelven filozófiáról, természettudományokról értekezni. Ettől kezdve veszi el fokozatosan a latin nyelv, mint a magyarországi tudományos nyelv is, az értelmét és funkcióját és válik a XVIII. század végére egyes, a néptől idegen rétegek különködésévé, vagy kizárólag az egyházi reakció fegyverévé.

Nincsen tehát ok arra, hogy tartózkodóan közeledjünk latinnyelvű irodalmunkhoz, amíg annak pozitív társadalmi, nemzeti funkciói voltak. A humanisták művei, mint a hazai latin irodalom legkiválóbb alkotásai pedig különösen érdemesek arra, hogy behatóan tanulmányozzuk.

Az elmúlt években értünk el eredményeket a magyar humanizmus marxista-leninista értékelésében, de ez korántsem elegendő. Az Irodalomtörténeti Társaság humanizmus-vitája csak bizonyos fő elvi szempontokat tisztázott, az egyes humanista írók feldolgozása, marxista újjáértékelése terén Gerézi Rabán egyelőre még csonka Janus-tanulmánya az egyetlen, amit felmutathatunk, de Janus itáliai munkásságának egészében helyes politikai és ideológiai értelmezése mellett ez is adós maradt munkásságának behatóbb művészi elemzésével. Különösen sürgős feladat volna a Jagello-kor humanista irodalmának a feldolgozása, mert ezen a területen a régebbi kutatók is sokkal kevesebbet hagytak reánk. De mikor erről a korszakról beszélünk, természetesen nem szabad csak a humanista irodalomra gondolnunk. Hisz ez a korszak egyben a magyar nyelvű irodalom kifejlődésének a kora is. És ennek a folyamatnak a vizsgálata terén — különösen a Jagello-kori magyarnyelvű kódexirodalom esetében — szintén sok a tennivaló. Bár a kor uralkodó irodalma a latinnyelvű humanista irodalom, az ezalatt kicsirázó magyarnyelvű alkotások a jövő előhírnökei.

5. Most rátérek a régi magyar irodalom következő nagy haladó korszakának, a reformáció korának a problémáira. Ezen a fontos területen sajnos, kevés terméstről számolhatunk be. Pesti Gábor meséinek hasonmás kiadása, Horváth Jánosnak a virágénekekről, Stoll Bélának Heltai Dialogusáról, Angyal Endrének Szkhárosi Horvát nyelvéről szóló dolgozata és Eckhardt Sándor közlése Szegedy Lőrinc leveleiből minden, amit felmutathatunk²⁵. Részben ezzel a korszakkal foglalkozik még Eckhardt Sándornak *Parasztors a régi magyar költészetben* c. tanulmánya is.²⁶ A helyzet gyökeres megváltozását mindenekelőtt Horváth Jánosnak évtizedes munkával összeállított és már készen álló nagy monográfiájának a megjelenésétől várhatjuk. Horváth János könyve a XVI. századi igen sokrétű és gazdag irodalmi termésünk rendszere-

²⁵ *Ezópús fabulái*. Budapest, 1950. — Horváth J.: *Hír három virágénekről*. MNy. 1949. — Stoll B.: *Heltai Gáspár könyve a pazarlás ellen*. It. 1951. 1. szám. — Angyal E.: *Szkhárosi Horvát nyelve*. Nyr. 1951. — Eckhardt S.: *Szegedy Lőrinc levelei* MNy. 1951.

²⁶ It. 1951. 2. szám.

zésével, feldolgozásával és új eredményeivel nagy lendületet adna a reformáció korának irodalmára irányuló kutatásnak. Reméljük, hogy a könyv megjelenésére a közeljövőben sor kerül.

Ez azonban távolról sem jelenti azt, mintha nem lennének további fontos feladataink. Komoly hiányosság, hogy nem került sor a reformációval kapcsolatos irodalmi termés elvi kérdéseinek megvitatására. XVI. századi irodalmunk eddigi értékelését és beállítását felül kell vizsgálnunk Engels útmutatásai alapján. Engels a Német parasztháborúról szóló munkájában és számos más műveiben a reformáció kérdéseinek zseniális elemzését adta. Bebizonyította, hogy a reformáció lényegében a feltörekvő polgárság és a hanyatló feudalizmus első nagy ütközete, amikor a »német parasztháború már jóslatszerűen rávilágított a jövő osztályharcaira, mikor nemcsak a fellázadt parasztok jelentek meg a színen — ez már nem volt ujság — hanem mögöttük a kialakuló proletáriátus is, vörös zászlókkal kezében, ajkán a vagyontársak követelésével.«²⁷ Nálunk erről még természetesen nem volt szó. De nálunk is kimutatható a reformációnak egy opportunizmusba hajló, majd a feudalizmussal való szövetkezés, a nyílt árulás útjára lépő polgári vonala és egy egyre jobban radikalizálódó népi irányzata. A reformáció irodalmát ezért csak az osztályharc XVI. századi bonyolult körülményeinek a figyelembevételével vizsgálhatjuk helyesen, csak így érthetjük meg összefüggéseit. Sajnos, Engels útmutatásainak az alkalmazására a reformáció irodalmával kapcsolatban eddig csak középiskolai tankönyvekben és egyetemi jegyzetekben történt kísérlet.

Nem vetette még fel irodalomtörténetírásunk azt a kérdést sem, hogy a reformáció nálunk a török és a német hódítások következtében nemcsak nagy szociális mozgalom, hanem az ország függetlenségének megvédésére, egységének helyreállítására irányuló kísérlet is. Amikor a végsőkig elnyomott tiszántúli parasztság az antitrinitárius igehírdetők chiliasztikus tanításaitól is fellelkesítve fegyvert fogtak Karácsony György vezetésével a feudalizmus és a vele szövetkezett debreceni gazdag tőzsérek ellen, első feladatuknak a törökkel való leszámolást tekintették. A külső hódítók és a belső elnyomók elleni harc szerves egységbe fonódott és ezt tükrözi a reformáció irodalma is. Szkhárosi Horvát, Heltai, Bornemisza nemcsak harcos antifeudális írók, hanem hazánk függetlenségének a hírdetői is. A reformáció irodalmának újraértékelésénél ezért nyomtétóan figyelembe kell vennünk, hogy a hazafias szempontok — az említett történelmi körülmények miatt — nálunk fokozottabban előtérben állottak. A magyar reformátorok nemcsak azért támadták szenvedélyesen a rabló feudális urakat, mert azok az áruteremelés és a pénzgazdálkodás terjedésének következtében a kizsákmányolás új, raffinált, a népet végső nyomorba döntő módszereit vezették be, és mert az általuk előidézett anarchia a polgári fejlődést gátolta, hanem azért is, mert világosan látták, hogy őket terheli a felelősség az

²⁷ A természet dialektikája. Budapest, 1950. 9. 1.

ország háromrészre szakadása, a török hódítás sikere miatt. A fősვნყséget, vagyis az urak kapzsiságát, önző vagyongyűjtését ostorozva mondja Szkhárosi Horvát: -

*Jó Magyarországot nagy szégyenbe hozád,
Az sok pártolókkal mindaddig dúlátád,
Míg nem Buda várát pogán kézbe adád.²⁸*

A reformáció költője tehát világosan látja az összefüggést a feudálisok vagyongyűjtésének az ebből eredő frakcióharcok, anarchia és a török foglalásai között.

A hazafias tendenciák még fokozottabban érvényesülnek a reformáció korának egy olyan irodalmi műfajában, amely egyébként nem viseli magán a reformáció vallási jellegének bélyegét: a históriás énekekben, az énekmondók műveiben. A reformáció kérdésében való állásfoglalás ebben a korban az osztályharc kérdése volt. Látszólag különös ezért, hogy egy olyan rokonszenves író-típus, mint az énekmondó, szemmeláthatólag kerül a színvallást a vallási mezben jelentkező társadalmi harcok kérdésében. Igen sokat vitatkoztak már azon, hogy Tinódi protestáns volt-e vagy sem, a kérdést ilyenformán nem is lehet eldönteni, mert ő arra törekszik, hogy egyik félhez se kösse magát. Hogyan lehet, hogy éppen egy Tinódi, aki szinte egész költői munkásságát, a haza védelmének szentelte, aki a végvári vitézeket az áldozatkész, hősi harcra lelkesítette, ilyen »pártatlan« álláspontot foglal el az osztályharc kérdésében. Van olyan vélemény, amely ezt feudális kapcsolataival, nemességére emelkedésével magyarázza. Én azt hiszem, nem erről van szó.

Kutatásunk még nem vette figyelembe Szkhárosi Horvát egy igen fontos kijelentését. *Az istenek irgalmasságáról* c. versében, az urakat ostorozva többek között ezt mondja:

*Nem mondhatjátok, hogy nem tudátok Isten akaratját,
Mert mind pap, deák, gyermek, hegedős nagy nyilván kiáltják,²⁹*

Mire gondolt itt Szkhárosi? Isten akaratán sohasem holmi elvont, kegyes vallásos elképzelést, hanem antifeudális, harci programját értette. Ebből viszont az következik, hogy ő a pap, vagyis prédikátor szövetségeseinek tartja agitátori munkájában a deákat, és hegedőst, vagyis az énekmondókat. Azokat az énekmondókat tehát, akik rendkívül tartózkodóak a reformációval kapcsolatos kérdésekben. De nézzük meg azt is, hogyan nyilatkozik erről a kérdéstről az énekmondó. Tinódi a Szitnya, Léva, Csábrág és Murány elfoglalásáról szóló énekének az elején az urak szemére veti, hogy:

Sem prédikálással, sem énökkel gondoltok,³⁰

A prédikációra és az énekekre kellene tehát figyelniük az uraknak Tinódi szerint és ezek értelmében cselekedni. Ének alatt ő nyilván nem vallási dicséretre, hanem a saját műveire, illetőleg az ahhoz hasonló históriás énekekre gondol.

²⁸ RMKT. II., 194. I.

²⁹ RMKT. II., 207. I.

³⁰ RMKT. III., 208. I.

Ebből viszont az következik, hogy Tinódi az énekmondó pedig a prédikátorokat tekinti szövetségesének. Ez a körülmény arra figyelmeztet, hogy meg kell vizsgálnunk alaposan a kor két haladó írócsoportja a prédikátorok és az énekmondók közötti kapcsolatot. Egy ilyen vizsgálat feltevésem szerint arra az eredményre vezetne, hogy mindketten ugyanannak a nagy társadalmi és nemzeti mozgalomnak az irodalmi harcosai. A haza és a nép érdekeit képviselik a prédikátorok is (természetesen ezeken mindig csak a megalkuvásba nem süllyedt protestáns írókat értem, a Bornemisziákat, Sztáraiakat és nem a Meliusokat) és az énekmondók is. Csak bizonyos munkamegosztás érvényesül közöttük. A prédikátor-íróknál a társadalmi harc, a belső ellenség, a feudalizmus és a katolikus egyház elleni harc a központi kérdés, és a függetlenség ügye pedig mintegy ennek során vetődik fel; az énekmondóknál viszont éppen fordítva áll a helyzet: ők a külső ellenség, az idegen hódítók elleni fegyveres ellenállás agitátorai elsősorban és ezen keresztül jutnak el a feduális anarchia bírálatához. Életmódjukban, kenyéradóiknak való kiszolgáltatottságukban arra is magyarázatot találhatunk, hogy az énekmondók — noha a reformátorokkal azonos eszméket hirdettek, — mégsem vallottak színt a vallási kérdésben. Ők a népet és polgárokat, nemeseket és főúrat, közkatonákat és parancsnokokat egyaránt a haza védelmének nagy ügye mellé akarták állítani.

XVI. századi irodalmunkban így alapvető egységet ismertünk fel. Egy nagy népi mozgalom a hordozója a kor valamennyi haladó irodalmi alkotásának, akár reformációs eszméket hirdetnek, akár vonakodnak abban állástfoglalni. Ebből következik, hogy a reformáció korának legkülönbözőbb fajta műveiben hasonló formai elemeket, hasonló stílust ismerhetünk fel, ebből következik, hogy alapvető azonosságot mutat — Szabolcsi Bence kutatásai szerint — a kor legkülönbözőbb énekeinek dallamkészlete.³¹ Nézetem szerint XVI. századi irodalmunk vizsgálatánál ebből az alapvető egységből kell kiindulnunk. Fel kell derítenünk, hogy a legkülönbözőbb elemekből: vagyis humanista hagyományokból; a szerzetesi, különösen ferences irodalomból; a régi századokra visszanyúló énekmondó hagyományból; a korábbi eretnekmozgalmak vívmányaiból; a külföldi irodalomnak a könyvnyomtatás folytán egyre nagyobb számban hozzánk eljutó termékeinek ösztönzéséből; a biblia — és különösen az ószövetség — történeteinek, nyelvének, képeinek felhasználásából; és végül, s ez a legfontosabb, a népköltészet kincseiből hogyan jött létre, hogyan ötvöződik össze immár magyarnyelvű nemzeti irodalmunk a XVI. század derekán. Nagyszerű és hálás feladat ennek a kornak a vizsgálata. Tanúja lehetünk annak, hogy abban az országban, melyet urai tönkretettek, melynek népét a legkegyetlenebbül elnyomták, melynek függetlenségét elherdálták, hogyan tesz kísérletet a nép és a néphez, hazához hű írók tábora az ország megmentésére. Az elnyomatásnak, az önálló magyar állam

³¹ V. ö. Szabolcsi B.: *A XVI. századi magyar históriás énekek és zenéjük*. ITK. 1931.

bukásának e századában magasra emelik a kultúra, az irodalom zászlaját. Győzelemre juttatják a magyar nyelvet az irodalomban, hogy ettől kezdve évszázadokon keresztül irodalmunk a függetlenségi harcok, a haladó mozgalmak és a forradalmak ösztönzője legyen. Ezek a vonások természetesen a reformáció korának irodalmát fölé emelik egész korábbi irodalmunknak, beleértve a humanizmust is.

Rendkívül sok előzményből bonyolult módon jött létre ez a XVI. századi irodalom, de a kutatásnak nem szabad szem elől téveszteni a legfontosabb mozzanatot: a nép szerepét, a népköltészet hatását. A középkorban a magyar folklór és a latinnyelvű irodalom élesen elhatárolódott. Legfeljebb egyes krónikákba tudtak belelopódzni elveszett ősi énekeink egyes részletei, motívumai — egyébként az írástudók lenézték a népet költészetével együtt. A reformáció azonban mintha felrántotta volna azt a zsilipet, amely eddig elzárva tartotta az irodalmat a népköltészettől. A nép irodalmi tevékenységének, költői alkotásainak hallatlan gazdagsága most valósággal beárad, beözönlik a magyar nyelvűvé lett irodalom területére. Egymásután születnek az új műfajok, a dráma, a mese, a históriás ének, a regényes elbeszélés, a szerelmi ének és így tovább: mind olyan műfajok ezek, melyeket a nép költészete már többé-kevésbé ismerhetett. Egy Szkhárosi Horvát, Bornemisza művei valóságos kincseshányái a folklórnak. Folklóristák és irodalomtörténészek közös munkájára van szükség, hogy a XVI. századi irodalmunk népi gyökereit kimutassuk és feldolgozzuk. Van tehát feladat bőven a reformáció korának irodalomtörténeti kutatása terén. A legfontosabb elvi kérdések közül csak egyesekre akartam itt a figyelmet felhívni. Rá szeretnék azonban mutatni még néhány fontos és sürgős feladatra.

Hála a *Régi Magyar Költők Tárá*-nak és a Heinrich-féle *Régi Magyar Könyvtár*-nak a reformáció korának irodalma túlnyomó többségében könnyen hozzáférhető a tudományos kutatás számára. Van azonban a szövegkiadások terén két igen érzékeny hiány. Nincs még újabb kiadása Heltai *Dialógus*-ának és Bornemisza *Ördögi kísértetei*-nek. Nem tekinthető véletlennek, hogy a polgári irodalomkutatás éppen ezt a két művet felejtette el közzétenni, mert mind a kettő a reformáció leghaladóbb irodalmi termékei közé tartozik, mind a kettő írójuknak a nép iránti rokonszenvéről és a feudális osztály iránti gyűlöletéről tesz tanúságot. Az egyik hiány tudományos tervünk során rövidesen megoldódik, mert Heltai *Dialógus*-ának hasonmás kiadása már sajtó alatt van. Fontos volna azonban az *Ördögi kísértetek*-et is rövidesen újra közzétenni. Nemcsak azért, mert mindössze egyetlen egy teljes példánya ismeretes és ha azt akármilyen baj érné, örökre elveszett, hanem mert régi irodalmunk egyik legérdekesebb, legizgalmasabb alkotása. Sajnos, az *Ördögi kísértetek*-et többnyire a polgári irodalomtörténetírás beállításában ismerik és — mivel nem sokan jutnak hozzá, hogy az egyetlen példányt elolvassák — még irodalomtörténészek között is az a hiedelem él, hogy az elsősorban holmi babonagyűjtemény,

pletykasorozat és botránykrónika. Persze ilyen elemek is vannak benne, de a könyv lényege egészen más: a feudalizmus izzóhangú vádirata az *Ördögi kisértetek*. Ezt tudatosan elhallgatta a polgári irodalomtörténetírás és éppen ezért tartózkodott közrebocsátásától. Hogy eddig háttérbe szorította a kutatás Bornemiszának ezt a legharcosabb művét, ez érthető, hiszen megjelenése napjától kezdve valamennyi felekezet papjai és minden rendbeli urak és hatalmasok dühe és felháborodása zúdult az íróra. Bírótság és börtön, üldöztetés és bűdosás, halálos veszedelem és otthontalanság jutott osztályrészül Bornemiszának, amiért művét megírta és kiadta. Úgy érzem elérkezett az ideje, hogy igazságot szolgáltatassunk ennek a bátor és kitűnő írónak és megbecsülést művének.

Az említett szövegkiadásokon kívül különösen feltűnő hiányossága a kutatásnak Szkhárosi Horvát András költészetének mellőzése. Szilády Áron 1880-ban adta ki a *Régi Magyar Költők Tára* II. kötetében Szkhárosi Horvát verseit jegyzetekkel és magyarázatokkal. Ettől kezdve több mint hatvan éven keresztül senki sem figyelt fel Szkhárosi verseire, legalább is ennek nem voltak látható jelei. Egyetlen tanulmány sem jelent meg róla. Horváth János tett róla végül néhány verstani megjegyzést 1941-ben, majd 1947-ben egy nyúlfarknyi cikkecske magyarázatot szolgáltatott egyik versszakához.³² Ez a Szkhárosi Horvát szakirodalom 1951-ig. Idén végre két tanulmány is foglalkozott vele. Eckhardt Sándor a parasztsors ábrázolásával kapcsolatban tért ki műveire, Angyal Endre pedig nyelvről írt egy rövid cikket. Ezek azonban még korántsem pótolják a hiányt. A legsürgősebb feladatok egyike költészetének alapos, rendszeres feldolgozása. Szkhárosi Horvát a reformáció legharcosabb költője, világos ítélőképességű, kitűnően megfigyelő író, aki az egyházat és az uralkodó osztályt a nép szemszögéből, a realizmust megközelítve tudta ábrázolni. Habár mindez még egyetlen tanulmányban sincs részletesen kifejtve, Szkhárosi Horvát harcos haladó volta ma már közismert. De nem közismert művészi nagysága. Pedig Zrínyi, Balassi és Janus Pannonius után ő a régi századok legjelentősebb költője. Sőt, ha a latin nyelven író humanista költőt, nem számítjuk, ő az első, aki a magyar költészetben komoly művészi színvonalú lírát teremtett. Képei, hasonlatai, ábrázolásmódja, a finom irónia és szenvedélyes gyűlölet hangjának váltakozása, a korabeli parasztok, vagy szerzetesek életének egy-egy kis jelenetben való mesteri bemutatása, gazdagon, szélesen áradó, hömpölygő nyelve és ugyanakkor egy-egy versszakának robbanásig feszülő tömörsége, kitűnő ritmusa és mindehhez páratlan eszmei tisztánlátása korának viszonyai között rendkívüli költővé emelik. Ő az első, aki hitelesen és költőien ábrázolni tudja a dolgozó nép életét, embertelen kizsákmányoltságát. Irodalomtörténeti feldolgozása ezért elodázhatatlan feladat, hiszen a kutatómunka vele kapcsolatban éppen csak hogy elindult, de még a legalapvetőbb filológiai kérdések sincsenek tisztázva.

³² Horváth J.: *Gyöngyösi és Arany sormetszete*. MNY. 1941. — Sárosi B.: *Jegyzet Szkhárosi Horvát egyik versszakához*. EPhK. 1947.

6. Nézzük most meg a régi magyar irodalomnak az utóbbi évek kutatómunkája során is előtérbe helyezett harmadik nagy haladó korszakának, a XVII. század-végi és a XVIII. század-eleji szabadságharcok időszakának problémáit. Irodalmi határokkal megjelölve: a Zrinyitől Rákóczi bukásáig terjedő korszakról van szó. A kutatás központi kérdése itt az ú. n. kuruc költészet ügye. Ezt a fogalmat Thaly Kálmán alkotta, aki felfedezte és kiadta a kuruc versek egy részét megtoldva azt saját szerzeményeivel. Azóta a kuruc költészet mint irodalomtörténetünk egyik fejezete ismeretes, amellyel irodalomtörténetírásunk azonban nem sokat tudott kezdeni. A magyar irodalom fejlődésének rendjébe nem tudták beleilleszteni, mert nem ismerték ezeknek a verseknek a társadalmi gyökerét, mondanivalójuk lényegét, irodalmi előzményeit, a kor egyéb irodalmi műveihez való viszonyát stb. A kuruc költészet, mint valami csodálatos, elszigetelt tünemény élt az irodalomtörténetekben. Mikor pedig kiderültek Thaly hamisításai, negatív irányú lett a kutatás: kizárólag a versek hitelességének kérdésével foglalkoztak, de nem fordítottak gondot a hitelesnek bizonyult versek vizsgálatára. A Horthy-korszaknak különben sem volt érdeke a kuruc versekben megfogalmazott igazságok feszegetése. A kuruc költészet kutatása terén ezért komoly tudományos munka csak a felszabadulás után indulhatott meg.

Négy tanulmány jelent meg a kuruc költészet köréből az utóbbi évek folyamán, mind a négy Esze Tamás munkája.³³ Neki köszönhetjük, hogy haladó irodalmi hagyományainknak ezen az egyik legfontosabb részén már kezdünk tisztán látni. Esze Tamás három tanulmányban egy-egy kuruc verset tárgyal és azok társadalmi-politikai hátterének megvilágításával nemcsak ezeket a verseket tudja kronológiailag lokalizálni és mondanivalójuk értelmét megfejtetni, hanem fényt derít a kuruc költészet egyes alapvető kérdéseire. »A Szegénylegény éneke« és a »Két szegénylegény beszélgetése« c. versekről szóló történeti elemzés arra irányította a figyelmet, hogy a kuruc versek nemcsak a németellenes hazafias mozgalomnak, hanem a nép antifeudális törekvéseinek a szószólói is. Esze Tamás tanulmányai során egyszeriben szertefoszlott a kuruc költészet és egyben a kuruckor Thaly-féle romantikus elképzelése, és a figyelmet a drága ruhákban pompázó kuruc generálisok világáról a szegénylegények nehéz sorsára, az ő áldozatkész, hősiek harcukra és az ő költészetükre irányította.

Negyedik, ebben az évben megjelent tanulmányában már rendszerezni próbálja a kuruc költészet problémáit. A kuruc költészet általános, elvi kérdéseinek a tisztázása különösen azért vált rendkívül sürgőssé, mert az Akadémia tervbe vette a kuruc költészet kritikai kiadásának elkészítését. Ennek érdekében kellett

³³ *A Szegénylegény éneke.* Magyar Századok. Bp. 1948. — *Két szegénylegénynek egymással való beszélgetése.* It. 1949. 2. szám. — *Őszi harmat után.* It. 1950. 2. szám. — *A kuruc költészet problémái.* It. 1951. 1. szám.

felvetni a kuruc költészet meghatározásának, időbeli és tematikai határainak, előzményeinek, szerzőinek, a folklórhoz való viszonyának valamint a hitelességének a kérdését. Ezek a problémák — mint erre maga a szerző is rámutat, a kutatás mai állása szerint még nem oldhatók meg. Egyedül a hitelesség kérdésével tud Esze Tamás egyszersmindenkorra végezni és végérvényesen igazolni a Thaly-féle kuruc balladák hamis voltát.

A leglényegesebb kérdésre, arra, hogy mi is tulajdonképpen a kuruc költészet, nem ad a tanulmány végleges választ. A sorok mögül érezni lehet azonban, hogy a kuruc költészet fogalmával van baj. Amikor a kutató elé az a feladat kerül, hogy tudományos lelkiismeretességgel állapítsa meg, hogy mi kuruc vers és mi nem : megoldhatatlan nehézségekbe ütközik. Kuruc verseknek nyilvánvalóan csak azokat a költeményeket tekinthetjük, melyekről megállapítható, hogy kurucok írták. A legtöbb korabeli vers szerzőjét azonban nem ismerjük, ha egyiknek-másiknak a nevét meg is őrizték a versfők : életüket homály takarja. Ily módon csak azokat a verseket foglalhatjuk össze kuruc költészet címen, melyek a kuruc szabadságharcok eszméit tolmácsolják, vagyis németellenes, labancellenes tartalmúak.

Felvethető azonban a kérdés, hogy miért nem lehet kuruc költeménynek tekinteni a kor minden hazafias énekét. A köztudat szerint a kuruc mozgalmak megindulásától, vagyis kb. 1670-től kezdve minden hazafi kuruc volt és következésképpen minden hazafias költemény kuruc vers. Ez többé-kevésbé igaz a Rákóczi szabadságharc idején, de egyáltalában nem igaz a XVII. század második felében lejátszódó kuruc mozgalmak korában. A nemzetnek ekkor még egy másik külső ellensége is van : a török. Az évszázados török hódítók ellen bátran harcoló végvári vitézek, akiknek pedig a XVII. század második felében gazdag és magas művészi színvonalú költészete van, akkor is hazafiak, ha éppen abban az időben verik a törököt, amikor Thököly török segítséggel támadja a labancot. A korabeli végvári vitézek énekeiben nincsen szó németellenességről és bár egyes törökellenes katonaénekekben emlegetett vitézekről, mint Kisfaludy Lászlóról, Oláh Gerőről tudjuk, hogy később kurucokká lettek, ez a jelenség korántsem általános. Itt van például Kovács György esete. Ez a végvári vitéz Fülek várában szolgált, ahol Koháry István, a hírhedt labanc főúr volt a parancsnok. Mivel Koháry szilárdan a császár mellett foglalt állást, a kurucok többször megtámadták, s végül Füleket el is foglalták, még pedig török segítséggel. Vajjon csodálkozhatunk azon, hogy Kovács György, aki állandóan a török ellen harcolt, szembeszállt a törökkel szövetségben támadó kuruc magyarokkal is? Halálát is éppen a kurucokkal való egyik összecsapásnál lelte. Az élettől való búcsúzásáról egy meghatóan szép ének keletkezett, mely magát a haldokló vitézt beszélgeti.³⁴ Kovács elmondja a versben, hogy a hazát védte a törökkel szemben és most mégis magyar fegyvertől kell elpusztulnia. Egy hazáját szerető,

³⁴ *Kuruc költészet* (szerk. Erdélyi Pál). Bp. 1903. 104—6. 1.

bátor katonának a szavai csendülnek ki az énekből. Megdöbbenve, értetlenül veszi tudomásul a történeteket. Vajjon hazafiatlan, labanc versnek kellene tartanunk Kovács György énekét? Forma szerint igen, mert kurucok kezétől, mint a kurucok ellensége esett el. Ez azonban nyilvánvalóan helytelen megítélés volna, egy szép értékes hazafias versről van szó! A XVII. század utolsó éveiben keletkezett vitézi versekre, tehát nem terjeszthetjük ki a kuruc költészet fogalmát, mert nincsen arra biztosítékunk, hogy a versek szerzői idővel kurucok lettek-e vagy sem.

A korabeli magyar katonák egyébként is hol a kurucok seregeiben harcoltak a német ellen, hol pedig a császár seregében a török ellen. Nehéz eldönteni, hogy ki mikor tekintendő kurucnak és mikor nem, s éppen ezért azokat a hazafias énekeket, melyek nem tartalmazzak kimondottan kuruc motívumokat, nem foglalhatjuk a kuruc költészet keretébe. Lehet, hogy ezt egyesek szörszálhasogatásnak tekintik, mondván, hogy a kor minden becsületes magyarja előbb-utóbb mégis csak kuruccá lett, a császári seregben való vendégszereplések átmeneti jelenségnek tekinthetők, s Kovács György is feltehetőleg csatlakozott volna idővel a kurucokhoz, ha nem hal meg. Ha így fogjuk fel a kérdést, akkor a katonáékekek beleférnének a kuruc költészet fogalmába. Liphay András énekei azonban arra, figyelmeztetnek, hogy ezzel veszélyes útra lépünk. Erdélyi Pál a Kuruc költészet c. kötetében bocsátotta közre Liphay két énekét, melyet 1703-ban Strasszбургban, francia fogságban írt.³⁵ A honvággyról, a rabság keserűségeiről elmélkedő szép hazafias vers mind a kettő. Stílusuk, hangjuk egészen a kuruc költeményekhez hasonlók, a szerző még a németeket is szidja az egyikben. Ennek alapján azt gondolhatnók, hogy ez a Liphay Thököly volt kuruca lehetett, akit később besoroztak a császári hadseregbe és a franciák ellen küldtek: utóbb pedig talán hazaszökve Rákóczi vitéze lett, amint azt számos katona, sőt tiszt meg is tette. Ha nem ismernénk Liphaynak a naplóját, akkor bátran kuruc költőnek tartanánk őt, versei pedig, mint a kuruc költészet szép alkotásai szerepelhetnének az irodalomtörténetekben. Naplójából viszont az derül ki, hogy világlátésában labanc volt, harcolt Thököly ellen, majd később a strasszburgi fogságból szabadulva Rákóczi ellen. Ez a példa azt hiszem indokoltá teszi az óvatosságot a kuruc költészet fogalmának kiterjesztésében.

De nézzük meg ezt a kérdést egy másik oldalról. A kurucnak tekinthető költemények jó részét prédikátorok, tanítók, nótáriusok, deákok írják. Panaszos énekekben számolnak be a német katonaság pusztításairól, az erőszakos rekatolizálásról. De ugyanazok a városok, melyek a német zsoldosok kegyetlenkedéseitől, fosztogatásaitól szenvedtek, máskor a török, vagy a tatár rablók prédájává lettek. Ilyenkor a tatár pusztításairól keletkezik panaszos ének a verselgető prédikátor tollán. Ugyanazok az emberek és köztük a versírók egyszer a némettől, egyszer a töröktől szenvednek; egyik alkalommal német rab-

³⁵ 159—163. és 166—168. l.

ságban sínylődnek, máskor a váradi török tömlöcében ülnek. Mind a két ellenségtől szabadulni akarnak, legfeljebb a sorrendben van különbség köztük: melyiktől szabaduljanak előbb. Verseik ezért egyszer kuruc versek, máskor nem. De vajjon helyes dolog éles határvonalat húzni lényegében azonos mondani-valójú énekeik között?

Különleges helyet foglal el Thököly szabadságharca idején Erdély, ahol több kitűnő költemény keletkezett. Itt van pl. az *Imago veritatis*³⁶ című nagyszerű satíra, amelyben egy világosan látó erdélyi nemes szót emel a jobbágyság kifosztása ellen és Mátyás erős, független Magyarországa után sóvárog. A költemény hangja, stílusa, képei a vele egykorú kuruc nemesi versekhez teszik hasonlónvá; tartalmi rokonságot is találunk. Valószínű, hogy ha az *Imago veritatis* szerzője a Felvidéken él, akkor Thököly tisztje lett volna, de Erdélyben a jobbágyságtól való félelem folytán a nemesség túlnyomórésze nem rokonszenvezett a kurucokkal és így lehet, hogy költőnk éppen Thököly ellen harcolt Zernyestnél. Mindenesetre nem iktathatjuk az ilyen típusú erdélyi verseket a kuruc versek soraiba.

Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a versek egy részének igen sok variánsa volt, idővel egészen átalakultak és így kuruc verssé lettek olyanok is, melyeknek eredetileg semmi közük sem volt a kurucsághoz. Az *őszai harmat után* kezdetű ének valószínűleg a XVII. század első felében keletkezett: később kuruc bújosódallá vált. A töröktől megölt Rákóczi László énekét a XVIII. században Rákóczi Ferenc bécsújhelyi fogságára vonatkoztatták. Sőt arra is van példa, hogy nyíltan ellenséges, labanc vers későbbi változatai kuruc hangulatot tolmácsolnak. A Szepessy Pálról szóló labanc gúnydal egyes strófáit több, mint egy évszázadig énekelte a nép: a kuruc vezért gúnyoló sorokat saját elesettségének kifejezésére használta fel. Kuruc költészet ez, vagy sem? Bajos volna eldönteni. Mit szóljunk az olyan versekről, mint a *Cantio flebilis*, amely gyűlölettel beszél a németek tokaji kegyetlenkedéseiről, de ugyanakkor megátkozza a kuruc felkelők vezetőit is, amiért kísérletükkel alkalmat adtak a német bosszújára.

Elképzelhető, hogy ha a politikai, hazafias, vitézi verseknél is ilyen nehézségekbe ütközik a kuruc költészet elhatárolása, a kuruc költészet termékei közé való besorolás jogosságának az eldöntése, akkor teljesen kilátástalan, hogy pl. a nagyszámú szerelmes énekről eldöntsük, hogy a kuruc költészethez tartoznak-e vagy sem. A kuruc költészet kutatója mindezek folytán megoldhatatlan problémákba ütközik. Érezték ezt már a korábbi kutatók is. Thaly a labanc énekeket is felvette a gyűjteményébe, Erdélyi Pál pedig úgy igyekezett segíteni magán, hogy a kor egész népszerű énekanyagára kiterjesztette a kuruc költészet fogalmát. A fenti példák mutatják, hogy ez a megoldás elfogadhatatlan. Más utat kell választanunk: minden előzetes illuziótól függetlenül kell meg-

³⁶ Báró Apor Péter verses művei és levelezése (szerk. Szádeczky Lajos). Bp. 1903. I. kötet, függelék.

vizsgálunk a kor énekanyagát és megállapítanunk annak természetes tagozódását.

Egy ilyen vizsgálat körülbelül azt eredményezné, hogy az énekanyag egy része határozottan folklór jellegű: közösségi mondanivalót tolmácsol, a közösség által kialakított formákban. Érvényes rájuk Gorkij meghatározása: a dolgozó nép költészete. Virágénekek és mulatozó nóták, vitézi énekek és bújos dalok tarka együttese tartozik ide. A versek egy másik csoportja határozottan nemesi jellegű. Olyan nemesi szerzők alkotásai, akik szenvedélyes gyűlölettel tiltakoznak a Habsburgok és a klérus galád tettei ellen, de adott esetben, mint *Az világról szabott ének* mutatja, a kuruc jobbagyok ellen uszítanak. Külön csoportot alkot a prédikátorok protestáns színezetű hazafias panasz-költészete. Megint más stílusa van a végvári vitézek énekanyagának, amely végül a szegénylegény költészetbe torkollik. A szegénylegény-költők külön típust képviselnek, de munkásságuk sokszor összeolvad a népköltészettel.

A felsorolt csoportok mindegyikében található kuruc versek és nem kuruc versek egyaránt. A kapcsolatok azonban sokkal erősebbek egy-egy csoport kuruc és nem kuruc tendenciájú énekei között, mint pl. egy kuruc nemesi és egy kuruc szegénylegény vers között. Éppen ezért téves dolog megközelítőleg is egységes »költészetnek« tekinteni a különböző eredetű kuruc versek heterogén együttesét. A »kuruc költészet« tulajdonképp nem más, mint természetes összefüggésükből egy nem irodalomtörténeti szempont, hanem Thaly romantikus nacionalista hőskultusza alapján kiragadott énekek gyűjteménye. Azért tűnt a kuruc költészet olyan titokzatos világnak, mert nem lehet tudományosan indokolni összetartozását. Nem kell félnünk attól, hogy lemondjunk erről a Thaly teremtette illuzióról, a magyar irodalomtörténet »Kuruc költészet« c. fejezetéről. Nem szegényebbek leszünk ezáltal, hanem gazdagabbak. A megfoghatatlan kuruc költészet helyére egy sokrétű, páratlanul gazdag költői termés lép: a Zrinyitól Rákóczi bukásáig terjedő félévszázad nemzeti és szociális mozgalmainak nagyszerű művészi alkotásai. Egymástól elválaszthatatlanul és összebonyolódva jelentkezik itt a török és a német elleni függetlenségi harc, a hazaáruló főúrak és a klérus gyűlölete nemesek és parasztok részéről, valamint a jobbagság harca az egész nemesség ellen szociális felemelkedéséért. A kor költészete híven tükrözi ezeket a küzdelmeket és aktív szerepet vállalt bennük. Ha így egységben szemléljük a Zrinyitól a szatmári békéig terjedő énekanyagot, akkor látjuk igazán, hogy miként jelennek meg egyelőre szórványosan, majd egyre növekvő számban, végül — Rákóczi idején — uralkodó jelenségként a kuruc motívumú versek a költészet legkülönbözőbb területein. Ez az irodalmi folyamat azt tükrözi, hogy a nép sok külső és belső ellenség között már a XVII. század közepétől fogva perspektívájában a német a legnagyobb ellenség és ez egyre inkább nyilvánvalóvá válik a kor magyarjai előtt.

A kuruc versek látszólagos gyökértelensége, önmagukbanállása nyomban megszűnik, ha visszahelyezzük őket saját környezetükbe. Így fog majd kidom-

borodni ezeknek a kuruc verseknek az igazi jelentősége is: misztifikált különlegességek helyett költészetünk egyik virágkorának, egy hallatlanul gazdag és sokszínű költészetnek legfénylőbb gyöngyszemeivé válnak.

Nézetem szerint ezért nem kuruc költésze-tről, hanem a Zrinyitől Rákócziig terjedő kor költészetéről kell ezentúl beszélnünk. És nem a kuruc versek kritikai kiadását kell megteremtenünk, hanem folytatva a Régi Magyar Költők Tárát ki kellene adni a kor egész költői termésének kritikai korpuszát. A további eredményes kutatás előfeltételét csak egy ilyen kiadás képezi. Természetesen a kizárólagosan kuruc tematikájú versekből összeállított antológiák kiadása továbbra is helyes és feltétlenül szükséges, hiszen ezek a versek hazafias tartalmukkal és művészi értékeikkel nagy nevelőerőt képviselnek, — de a kérdés tudományos feldolgozásához ez nem elegendő.

A kuruc költészetnek, mint irodalomtörténeti kategóriának a kérdése természetesen a további viták során fog majd végleg eldőlni. Nekem csak az volt a szándékom, hogy ezt a vitát elindítsam.

Ennek, a régi irodalmunkban kétségkívül különleges jelentőségű korszaknak a vizsgálatánál természetesen nem szabad csak a költészetre gondolnunk. Nem szabad megfeledkeznünk a szabadságharc vezéré-ről, aki nemcsak zseniális hadvezér, hanem kitűnő író is. Népi demokráciánk már eddig is megbecsülte Rákóczi Ferenc írói munkásságát, mert legfontosabb műve, az *Emlékiratok* idén már másodszor jelent meg a felszabadulás óta.³⁷ Nagy mulasztás azonban, hogy Rákóczi írói munkássága még nincs feldolgozva. Az *Emlékiratok* eddigi kiadásaival sem szabadna megelégednünk: kívánatos volna, hogy a szabadságharc megindulásának 250 éves jubileumára, 1953-ra elkészüljön az *Emlékiratok* új bilingvis kritikai kiadása, mert a jelenleg használt eredeti szöveg megbízhatóságához szó fér.

7. Sorra vettem eddig régi irodalmunk három nagy haladó korszakának problémáját. Kutatásunk az utóbbi években elsősorban ezeket a korszakokat és két nagy írónkat Balassit és Zrinyit helyezte előtérbe és szükséges, hogy a kutatómunkának ez a helyes súlypontozása továbbra is megmaradjon. Ez persze nem jelentheti azt, hogy a többi korszak mellőzhető, mert sajnos, eddig ez történt. A korai középkor, a XVII. század első fele, a XVIII. századnak a kuruc szabadságharcok és a felvilágosodás közé eső szakasza tekinthetők különösen elhanyagoltnak. Turóczi Trostler Józsefnek Magyarai Istvánról írott cikke, és Eckhardt Sándornak a XVIII. századi parasztköltészetre vonatkozó szövegközlései: ez minden, amit említhetünk az utóbbi évek tudományos terméséből.³⁸ Különösen nagy hiányt jelent olyan problematikus, de jelentős alakok újraértékelésének az elmaradása, mint Pázmány és Gyöngyösi. De amíg bizonyos fokig

³⁷ *11. Rákóczi Ferenc emlékiratai.* (Vas István ford., Pach Zs. Pál bevezetésével.) Bp. 1951

³⁸ Turóczi Trostler J.: *A békeségről és a hadról.* MNy. 1950. — Eckhardt S.: *Paraszt-sors a régi magyar költészetben.* It. 1951. 2. szám. — Itt említem meg Geréb László kis fordítás-kötetét: *A magyar középkor költészete.* Bp. é. n., valamint Bán Imre kis cikkét a XVIII. századi irodalom köréből: *Polgári Mihály és magyar történelme.* It. 1950. 1. szám.

érthető, hogy a korábbi irodalomtörténetírással szemben, kutatóink inkább a régi magyar irodalom pozitívabb, haladóbb írói felé fordultak, addig Mikes Kelemen teljes elhanyagolása semmivel sem menthető.

Az utóbbi három év produkciójának és a hiányoknak a felmérésénél nem elegendő csak az egyes írókból, korszakokból kiindulnunk. Vajjon milyen típusú problémákkal foglalkoztak az egyes tanulmányok? Megállapíthatjuk, hogy elsősorban a társadalmi, történeti összefüggések felderítésével, annak vizsgálatával, hogy az egyes írók művei hogyan tükrözik koruk viszonyait. Ez kétségkívül pozitív jelenség, ez a marxizmus-leninizmus alkalmazására mutat. Ha végigtekintünk a régi magyar irodalommal foglalkozó középiskolai tankönyvön és egyetemi jegyzeteken, akkor szintén azt tapasztaljuk, hogy a társadalmi összefüggések feltárására és általában az irodalom történeti fejlődésének a bemutatására, a történeti folyamat tisztázására esik a hangsúly. A különféle munkaközösségi viták is elsősorban ilyen típusú kérdések körül forogtak. Ez kétségkívül helyes és szükséges volt, hiszen csak ilyen módon lehetett tájékozódni a régi magyar irodalom bonyolult kérdéseiben és továbbra is állandóan foglalkoznunk kell az alapvető történeti összefüggésekkel, hiszen éppen elég kérdés vár még megoldásra ezen a téren. Ezt a marxizmus-leninizmus feltétlenül megköveteli.

Nem helyeselhető azonban, hogy a régi magyar irodalmi tanulmányok alig mennek túl az ilyen történeti típusú kérdések tárgyalásán. Pedig a marxizmus-leninizmus ezt is megköveteli. Föltétlenül a vulgarizálás veszélyével jár és irodalmi alkotásainknak pusztán társadalomtörténeti forrásként való kezelésévé fajul az eljárás, hogy az egyes régi írókat elsősorban közvetlen nyilatkozataik alapján vizsgáljuk, értékeljük. Irodalmunk fejletlenségéből következik, hogy régi íróink — pl. a reformáció korának legtöbb írója — nemcsak a művészet eszközeivel igyekeznek hatni. Nem bíznak még művészetük erejében és hatásosságában és ezért meséiket, históriás énekeiket megmagyarázzák, levonják a tanulságot, teleszövik a verseket moralizáló, vagy politikai fejtegetésekkel. Vagyis gondoskodnak művészi alkotásaik interpretálásáról. Mi eddig túlságosan az íróknak az ilyen tudatos önkéértékelő megállapításaira támaszkodtunk, ahelyett, hogy azt vettük volna alapul, hogy mit mond az író a művészet sajátos nyelvén. Megmutatkozik ez a hiba még olyan elsőrangú művészeknél, mint Janus Pannoniusnak a tárgyalásában is. Gerézy Rabán egyébként igen értékes tanulmányában pl. Janus Pannonius panegyricusaiból összekeresi azokat a kiejelentéseket, melyek a haladás kérdéseiről nyilatkoznak, vagy pedig a humanizmus kompromisszumos oldalát példázzák. De semmit sem olvasunk arról, hogy pl. a Guarino panegyricusban a szobájában elvonultan dolgozó tudósról, vagy pedig az iskolájába tóduló diákságról adott nagyszerű költői képek, remekbe szabott kis jelenetek a művészi ábrázolás erejével milyen sokat mondanak a munka szeretetéről, a tudás megbecsüléséről, a költőnek az új humanista műveltség iránti szenvedélyes ragaszkodásáról.

Arra kell a jövőben törekednünk, hogy az egyes írók jellemvonásait, értékét hangsúlyozottan művészetük területén keressük; ne az írók politikai nyilatkozatai, hanem a társadalmi valóság művészi vetülete álljon érdeklődésünk középpontjában. Ehhez természetesen elengedhetetlenül szükséges a formai kérdéseknek és a nyelvnek a tanulmányozása. Sajnos, ezen a téren alig történt valami. Egyetlen verstani műfaj történeti vagy stílustörténeti értekezés sem jelent meg. Az egyes írók nyelvéről Angyal Endre ugyan a közelmúltban két cikket is írt, egyet Szkhárosi Horvátról, egyet pedig Zrinyiről, de ezekben inkább csak bizonyos felületi jelenségeket regisztrál, nem ad mélyebb elemzést nyelvhasználatukról és annak művészi szerepéről. A régi magyar irodalom kutatóinak ezért a jövőben sokkal fokozottabban kell a sajátosan művészi és formai kérdések felé fordulni. A sztálini nyelvtudományi cikkeket követő irodalmi és esztétikai viták a szükséges elvi iránymutatást megadták számunkra. Hangsúlyozni szeretném azonban, hogy a régi századok irodalmának kutatói az anyag és a problémák természete következtében ezután is aránytalanul többet kell, hogy foglalkozzanak a filológiai és történeti jellegű kérdésekkel, mint például a modern irodalom bűvárai. Nagyon is indokolt az a főleg más területeken dolgozó irodalomtörténészek részéről támasztott igény, hogy az esztétikai kérdések felé fordítsuk a figyelmünket elsősorban, de nem szabad sem nekünk, sem nekik elfelejteniük, hogy a régi magyar irodalom kutatója csak úgy végezhet eredményes munkát, ha nemcsak esztéta, hanem filológus és legalább félig-meddig történész is.

Nem vetette még fel új irodalomtörténetírásunk kellő mértékben a régi magyar irodalomnak az irodalom más területeivel való kapcsolatainak a kérdését. Az újabb magyar irodalomra, a népköltészetre és a külföldi irodalomra gondolok itt. Viszonylag kevés olyan kezdeményezés volt az utóbbi években, mint az Esze Tamásé, amikor az egyik kuruc verssel kapcsolatban fontos új szempontot hozott Ady kurucos verseihez.³⁹ Általában azt lehet érezni, hogy irodalomtörténetírásunkban — és ebben az újabb irodalom kutatói is hibásak — a felvilágosodás kezdetével egy túl nagy, és bizonyos fokig mesterségesen nagyított cezura érvényesül. Mintha 1772-n innen és túl két egészen külön világ volna. Feltétlenül meg kell szüntetni a régi magyar irodalom kutatásában érvényesülő túlzott befeléfordulást, de ugyanakkor kívánatos, hogy a XIX. század kutatói is fokozatosan mutassanak rá azokra az ösztönzésekre, melyeket nagy klasszikus íróink a régi irodalomról nyertek.

A régi magyar irodalomnak a folklórral való összefüggéseinek kérdése már két évvel ezelőtt felvetődött.⁴⁰ Irodalomtörténészek és folklóristák között az az egyöntetű és helyes álláspont alakult ki, hogy a régi magyar irodalom számos kérdését, csak a folklór kutatóival való szoros együttműködésben lehet

³⁹ It. 1949. 2. szám. 261. 1.

⁴⁰ Klaniczay T.: *Régi magyar irodalom és folklór*. It. 1949. 2. szám.

megoldani. Sajnos, ezen a téren a gyakorlatban még semmi sem történt. Az együttműködési készség mindkét oldalon megvan, csak éppen nem került még sor érvényesítésére. Pedig nemcsak arról van szó, hogy számos részletproblémát nem oldhatunk meg a folklór anyaga nélkül, hanem alapvető elvi kérdésekről. Hiszen egész szemléletünket meghatározza az a kérdés, hogy a nép költészetnek mekkora része van, milyen szerepet játszott régi irodalmunk fejlődésében. Fontos elvi kérdés ez, mert polgári irodalomtörténetírásunk nagymértékben tagadta régi irodalmunk népiségét és a pozitívista, vagy szellemtörténeti rossz értelemben vett »hatáskutatás« következtében irodalmunk kialakulását, s annak majd minden jelenségét külföldről, közelebbről Nyugat-Európából eredeztette. Ezzel a kozmopolita állásponttal már szembezálltunk több ízben.⁴¹ Ez persze nem azt jelenti, hogy fordítsunk hátat a külföldi irodalmaknak. Ellenkezőleg fokoznunk kell ezen a téren a munkát, különösen a környező népek irodalmával való kapcsolatok felkutatása terén. Eddig sajnos, csak egyetlen ilyen tárgyú tanulmányunk jelent meg az utóbbi három évben: Bán Imrének *Comenius és a magyar irodalom c. dolgozata*.⁴² A huszitizmus napirendre tűzése azonban jelentős előrehaladást jelent.

A kutatás egyes területein jelentkező eredményeknek és hiányosságoknak a szemléjét befejezhetjük, igyekeztem közben rámutatni az egyes különösen sürgős és fontos feladatokra. A feladatoknak a szemléjét azonban korántsem tartom teljesnek. Nyolc évszázad irodalmának maxista-leninista feldolgozása a program, és egy ilyen hatalmas munka a feladatok szinte végtelen sorát állítja a kutatók elé.

Befejezésül csak összegezni szeretnék néhány tanulságot. Kétségtől megállapítható, hogy az utóbbi három évben számos eredmény született a régi magyar irodalom kutatásában. Az államnak a tudósok számára nyújtott támogatása, a tervszerűség egyre fokozottabb érvényesülése és a marxizmus-leninizmus alkalmazása tették ezt lehetővé. A hiányosságok viszont többnyire a marxizmus-leninizmus nem teljes alkalmazásából, és az élenjáró szovjet irodalomtudomány gazdag tapasztalatainak elhanyagolásából erednek. A marx-lenini elmélet és az azt következetesen alkalmazó szovjet tudomány arra tanít, hogy a tudományt a nép szolgálatába állítsuk. Ez viszont csak akkor lehetséges, ha a fő elvi kérdéseket újra meg újra napirendre tűzzük és tisztázzuk, ha nem ragadunk bele a részletproblémákba, hanem az irodalmunk egészét érintő központi problémákat és az egyes korszakok alapvető elvi kérdéseit világosan látjuk. A legsürgősebb feladat az itt mutatkozó elmaradást behoznunk. Ez azért is nélkülözhetetlen, mert — bár a régi magyar irodalom területén még évtize-

⁴¹ V. ö. : *A régi magyar irodalom átértékelésének kérdése.* (Klaniczay—Stoll—Kömlös.) It. 1950. 1. szám.

⁴² It. 1950. 4. szám. — A haladó jellegű külföldi hatások kérdésével foglalkozik Koltay—Kastner Jenő tanulmánya is: *Giordano Bruno a magyar irodalomban.* It. 1950. 2. sz.

dekig eltart, amíg megközelítően fel tudjuk dolgozni az előttünk álló hatalmas anyagot — rövidesen el kell készítenünk közös munkával egész irodalmunk összefoglaló szintézisét. Nemcsak az egyetemi oktatás szükséglete követeli ezt, de a kutatás érdeke is. Bár az eddigi eredményekre támaszkodva a szintézis szükségszerűen sok kívánnivalót hagy majd maga után, ez a munka lehetővé teszi a feladatok egészen pontos kijelölését, a megoldatlan problémák felszínre kerülését és parancsolóan előírja az elvi kérdések tisztázását. Nehéz lesz ez a feladat, de ha a marxizmus-leninizmus klasszikusainak útmutatásait és a szovjet irodalomtudósok példáját követjük, akkor a siker reményében kezdhethünk hozzá.

HOZZÁSZÓLÁSOK

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF:

Az előadó nagy és átfogó feladatra vállalkozott. Egyfelől be akar számolni a magyar irodalom régi korszakaival foglalkozó tudományos kutatásunk eredményeiről, másfelől felveti és tisztázni szeretné azokat a problémákat, amelyek mai időszerű szükségleteinkben gyökereznek s meghatározzák a kutatás további menetét. Ez a feladat, úgy látszik, meghaladja látókörét és tapasztalatait. Ebben keresendő a referátum első hibaforrása. — Egy másik hibaforrása a tudományos biztonságerzet, következetesség és exaktság hiánya. Elvben pl. helyesen állapítja meg az előadó, hogy »a szempontjaikban is értékeset adó tanulmányok száma... kétségtelenül elenyésző a régi magyar irodalom fejlődését, értékelését meghamisító, szellemtörténeti, klerikális feldolgozásokkal, a minden távlatot nélkülöző filológiai szörszálhasogatásokkal szemben«... hogy »egészben véve a múlt irodalomtörténetírásától a régi magyar irodalom meghamisított képét kaptuk örököül«... s hogy végül »egy feudális-kerikális irodalom tűnik elénk, ha a polgári irodalomtörténészek munkáit olvassuk«. De amilyen helyes ez a megállapítás, éppenolyan helytelen az a rossz értelemben vett pártosság és személyi kultusz, amely nem az egész magyar irodalomtudomány, hanem, úgylátszik, csak egy zártkörű munkaközösség perspektívájából ítéli meg diszciplinánk múltját. És kutatásunk haladó hagyományai? Az előadó még csak kísérletet sem tesz arra, hogy elszigetelje őket a szó legszorosabb értelmében vett reakciós hagyományoktól. Ehhez kapcsolódik az az ötletszerű név- és rangsor, amelyet a referátum elvi, történeti bevezetésében produkál. Hol itt a megfelelő mérték és átértékelés? Ez volna nyolc évtized kutatásának pozitív mérlege?

Egy harmadik hibaforrása a referátumnak, hogy idézi ugyan, de nem követi Rákosi elvtárs tanítását arról, hogy hazánk akkor volt erős, megbecsült és független, mikor sorsát a nemzetközi haladással kötötte össze... ami a magunk problémakörére alkalmazva azt jelenti, hogy az előadónak foglalkoznia kellett volna a haladó európai eszmékkel is, amelyek az elmúlt századok folyamán alakító, felszabadító erővel avatkoztak bele számos írónk életébe. Igaz, az előadó beszél a humanizmus és reformáció haladó jellegéről, de mélységesen hallgat pl. Erasmusról, a sztoicizmusról, Descartesról, mint ahogyan hallgat kutatá